

Sólyom Péter

ÖSSZEKÖT VAGY ÖSSZELÁNCOL? EGY KERESZTÉNY ALKOTMÁNYELMÉLET MARGÓJÁRA¹

(Bevezetés) A mai magyar közjogi hidegháborúban az Alaptörvény valószínűleg még sokáig az alapvető politikai szembenállás kiindulópontjául szolgál majd, nagyon sokat ártva ezzel a magyar alkotmányos kultúrának. Sajnos, az sincs kizárva, hogy az esetleg a jövőben sem enyhülő politikai szembenállás több egymással elvétve érintkező értelmezői közösségre szabdalja a közjogászokat. Ez azonban egy ilyen kis szakmai közösség számára végzetes lenne. A nyitott érdemi viták hiánya mindegyik oldalon gyengítené az önreflexió, illetve a korrekció képességét, amely a szellemi innovációnak és a jelentős teljesítményeknek az alapfeltétele. Az „Egy alkotmány margójára” című kötet legfőbb érdeme az, hogy lehetőséget biztosít egy ilyen vitára.

A könyv számomra nagyon szimpatikus vonása, hogy belátja: a megalapozott dogmatikai álláspontok kialakításához a kifejtéshez használt általános fogalmak tisztázására van szükség, a szerzőknek pedig volt bátorságuk ebbe belevágni. Lényegében ezek az elméleti tisztázást célzó fejezetek teszik érdemi vitára alkalmassá a könyvet. Éppen ezért a következőkben ezekre fókuszálva értelmezem a szerzők álláspontját. Azt igyekszem kimutatni, hogy a szerzőknek ebben a könyvben nem sikerült meggyőző felfogást felvázolni arról, hogy min is alapulhat egy alkotmány – általuk is fontosnak tartott – általános elismerésre méltósága. Álláspontom szerint a probléma egyik forrása az általuk használt elméleti hagyományban rejlik. A szerzők alkotmányelméleti fogalmaik nagy részét Petrétei József alkotmányelméleti könyvéből² merítik, akinek az alkotmányfelfogására a Smend-tanítvány Konrad Hesse gyakorolta a legnagyobb hatást. Az, hogy mi a problémám ezzel az alkotmányelméleti hagyománnyal, már korábban, a Petrétei József könyvéről írt recenziómban kifejtettem,³ az ott megfogalmazott kritikám ennek a könyvnek az elméleti alapjaira is vonatkozik. Ebben az írásban csupán arra koncentrálok, hogy a szerzők által választott alkotmányelméleti megalapozás miképpen hozható összefüggésbe az alkotmány tartalmával kapcsolatos normatív felfogásukkal.

(A közjogtudomány sajátossága) A közjogtudomány módszertani kereteit erősen meghatározza az alkot-

mány és az alkotmánypolitika aktuális állapota, amelyben a jogtudós közjogászok az értelmezési műveleteiket végzik. Ezek az értelmezések lényegében gyakorlati cselekvések, mindig alakítanak valamit a gyakorlat értelmén. Ezek a cselekvések egy nagyon fontos összefüggésben szükségképpen politikaiak: nem tudják ugyanis függetleníteni magukat az alkotmány legitimitásának kérdésétől, azoktól az igazolási kihívásoktól, amelyeket a közhatalom gyakorlásáért folytatott küzdelem során a politikai szereplők egymással szemben támasztanak egy parlamenti váltógazdaságban. Az alkotmány egy-egy rendelkezéséről még le lehet folytatni egy vitát úgy, hogy az alkotmány egészének elismerésre méltóságát nem kell mérlegre tenni, de az alkotmány átfogó értelmezése már nem tudja ezt a kérdést megkerülni. Az alkotmány politikai moralitásának a tartalma mindig vitatott. Éppen ezért az alkotmány jogtudós művelői sem tudnak egy autentikus, feltárható értelemre hagyatkozni, amely semleges módon előadható. Ezt az értelmezést minden esetben létre kell hozni, és el kell foglalni valamilyen pozíciót az alkotmány legitimitásáról folytatott vitában. Fontos hangsúlyozni azonban, hogy a közjog művelésének ez a szükségszerű gyakorlati és politikai jellege nem fogyatékosága a közjogtudománynak, hanem éppen legfőbb sajátossága.

REKONSTRUKCIÓ

(Az alkotmánypolitika új irányai) A kötet alkotmánypolitikai álláspontja világos: az Alaptörvény legitimitása nem vizsgálható. Az, hogy miért nem, már a szerzők álláspontjának alaposabb értelmezését igényli. A szerzők ugyanis az új alkotmány elveinek rendszeres összefoglalására nem vállalkoznak. Elejtett megjegyzésekből kell az olvasónak összegyűjtenie az általuk képviselt álláspont elemeit. Azonban a végül összeálló kép világos kontúrokkal rendelkezik. Vegyük sorra a kép legfontosabb elemeit!

A szerzők egyik legjelentősebb állítása az, hogy az alapvető jogok kiemelt védelme nem része a jogállamiságfelfogásuknak. Ezt a szemléletváltást ők nem „hátramenetként”, hanem egyfajta „irány-

váltásként” értelmezik.⁴ Ez az irányváltás azt jelenti, hogy az Alaptörvény nem akar kapcsolódni ahhoz a nemzetközi és európai jogközösséghez, amely az alapjogok minél hatékonyabb védelmében érdekelt. Ezt a szerzők azzal magyarázzák, hogy az új alkotmány a gazdasági válság gyermeke is, és ebben a gazdasági és társadalmi válsághelyzetben nagyobb súllyal esik latba a közösség szerepe, és leértékelődik az individualizmusé.⁵

Ezt egészíti ki az a törekvés, amely szakítani akar azzal az alkotmányos hagyománnyal, amely az állam cselekvéseit alapvetően szekuláris, vallástalan mércékkel méri. Az Alaptörvény identitásához tartozik az állam semlegességének az elutasítása, és a kereszténység melletti állásfoglalás (ami persze érdemben a keresztény történelmi egyházak melletti kiállást jelenti). E két törekvés az alkotmány egy sajátos felfogásához kapcsolódik, amely az alkotmány legfőbb feladatának a politikai és társadalmi egység megteremtését tartja.⁶ Az Alaptörvény rendeltetése végső soron egy keresztény erkölcsöket követő politikai közösség megteremtése.⁷ Az Alaptörvény elvei egyfajta keresztény perfekcionizmusra épülnek.⁸

(Az alkotmány fogalma és a legitimitás értelme) Ez az új alkotmánypolitikai irány meghatározza a szerzők elméleti fogalmi döntéseit is. A szerzők az alkotmányt egy olyan felsőbbrendű jogi normának tartják, amelynek megkülönböztetett politikai jelentősége is van. Értelmezésükben az alkotmány politikai jellege a társadalmi-politikai valósághoz kapcsolódik.⁹ *„Feltevésünk, hogy az alkotmánynak jelentős önmeghatározó karaktere van, amely az alkotmány céljából és jellegzetességeiből kiinduló értelmezésen keresztül a társadalom szövetébe szivároghatva döntően befolyásolja az alkotmányos valóságot is.”*¹⁰ Másról pedig így fogalmaznak: *„Az alkotmány akkor alkalmas a feladatai ellátására, ha a benne foglalt rendelkezések értelmezésével az egyes szabályok a többivel koherens rendszert alkotva alkalmazhatók a szabályozással érintett életviszonyokra. Az erre való képesség pedig az értelmező hatalom munkásságán és a politikai közösség adaptációs készségén múlik olyan adottság, amely az alkotmányi rendelkezések értelmezésével kiépülő koherens rendszer függvénye.”*¹¹ Ezzel összefüggő probléma lehet a szerzők szerint egy alkotmány sikerét illetően a reaktív és a proaktív normák aránya: *„amennyiben az alkotmány csak reaktív normákat tartalmaz, akkor nem járul hozzá a jog fejlődéséhez, és stagnálás következhet be. Ha azonban az alkotmány túl sok proaktív normát tartalmaz, akkor elrugaszkodik a társadalmi valóságtól, a társadalom »nem tudja megemészteni«, és – végső soron – az alkotmány érvényesülése is veszélybe kerül.”*¹²

A fenti sorokból jól kivehető, hogy a kötet szerzői a jogi értelemben vett alkotmánnyal szemben elsősorban azt várják el, hogy alkalmas legyen arra, hogy a jogértelmezői műveletek segítségével biztosítsa a jogrendszer egységét és zártóságát. Az alkotmány politikai oldala ugyanakkor a társadalmi valósághoz kapcsolódik, ahhoz az empirikus kérdéshez, hogy a politikai közösség tagjai miképpen viszonyulnak az alkotmányhoz, képes-e arra az alkotmány, hogy a politikai integrációt lehetővé tevő konszenzus alapjává váljon.

Az alkotmány fenti jogi és politikai felfogása a szerzők legitimitációfelfogásában nyeri el jelentőségét. A könyvükben ugyanis egyértelműen a legitimitáció szociológiai felfogása¹³ mellett kötelezik el magukat. *„Az alkotmány alapítja és védi a jogot, illetve biztosítja saját érvényesülését, önmaga létét azonban nem képes a jog által igazolni. Az alkotmány legitimitációja nem egy meghatározott eljárás, sem egy meghatározott tartalom szükségszerű következménye. Az alkotmány legitimitációja sokkal inkább köthető ahhoz a képességhez, hogy befolyása van az élet valóságos körülményeinek meghatározására és szabályozására.”*¹⁴ E felfogással összhangban vallják azt is, hogy *„az alkotmányozó hatalomnak [...] nincs szüksége felhatalmazásra az alkotmányozáshoz. [...] [P]olitikai értelemben alkotmány az, ami a társadalomban alkotmányként működik: az alkotmány, amit a politikai közösség elfogad legmagasabb szintű társadalmi szabályozó eszközként”*¹⁵.

Lefordítva: az Alaptörvény legitimitását pusztán a jogi normák tartalma alapján nem lehet megkérdőjelezni, az új alkotmány legitimitása társadalmi elfogadottság függvénye, ez pedig most még nem mérhető. Az a jó alkotmány, amelyik olyan elveket és szabályokat tartalmaz, amelyeket a politikai közösség túlnyomó többsége magáénak érez. Csak ebben az esetben lehet ugyanis esély arra, hogy az alkotmány a politikai egység létrehozásához hozzá tudjon járulni. A politikai egység létrehozásának és stabilitásának egy érték-közösség létrehozása az alapfeltétele, ennek a feltételeit az alkotmánynak elő kell segítenie. Az Alaptörvény szándéka szerint a keresztény erkölcs elvei alkotják majd ennek az érték-közösségnek a bázisát. Tekintettel arra, hogy ma még meglehetősen vitatott az, hogy ezek a vallásos elvek a politikai kötelék alapjává tudnak-e válni, az ezzel összefüggő normák kétségkívül az új alkotmány proaktív elemei.¹⁶ A proaktív elemek funkciója, hogy megteremtsek a politikai szocializáció azon feltételeit, amelyek egy, a történelmi keresztény egyházak tekintélyére épülő alkotmány tartós fennmaradásához szükségesek. Ezt a társadalompolitikát a szerzők fogalmaival tekinthetjük a politikai közösség adaptációs készségei „fejlesztésének”.

A szerzők álláspontja szerint, mivel az alkotmányozót semmilyen normatív korlátok nem kötik, egy ilyen alkotmánypolitikai program legitimitását az alkotmány megszületésekor nem lehet megkérdőjelezni.

(Alkotmányértelmezés – az alkotmány zártsága) Az Alaptörvény vallásos hangoltságú alkotmányos rendjét az a vélelem hivatott védelmezni, hogy az alkotmány egy zárt és ellentmondásmentes értelmi rendszer. Ennek megfelelően az Alkotmánybíróságnak a rendelkezésére álló normaszöveget kell alkalmaznia. A szerzők szerint az alkotmány zártsága olyan fikció, amelyet az Alkotmánybíróságnak az alapvető rendeltetése miatt alkalmaznia kell, és az alkotmányt teljes és ellentmondásmentes rendszernek kell feltételeznie. Az alkotmánybíráskodás felelőssége, hogy ezt a fikciót fenntartsa, és döntései során érvényesítse, függetlenül attól, hogy a fikció fenntartása könnyű-e vagy nehéz.¹⁷

A fentiekből az is következik, hogy az alkotmány zártsága egyben az alkotmány konkrét materiális egységét is jelenti. Az alkotmány zártságának követelménye nem zárja ki az alkotmánymódosítás felülvizsgálatát, de a szerzők szerint ez csak akkor lehetséges, ha az alkotmánymódosítás kibékíthetetlen ellentmondásba kerül az alkotmánnyal.¹⁸ Ezzel együtt ez csupán egy teoretikus kérdés, amely a szerzők szerint az Alaptörvénnyel összefüggésben egyébként sem merül fel.¹⁹

(Az alkotmány vallásos elköteleződése) A szerzők annak a legitimitása mellett, hogy az alkotmány alapját egy vallásos világnézet jelenti, a következő érveket hozzák fel: (1) A semlegesség politikai filozófiai álláspontja egy határozott értékvalasztáson alapuló világnézeti álláspont, ugyanúgy, mint az Alaptörvény vallásos meggyőződést felvállaló koncepciója. (2) Az állam semlegességének az elve a nem vallásos felfogás melletti választást jelenti. (3) A vallástalanság pedig nem semleges. (4) Az államnak joga van eldönteni, hogy milyen világnézet mellett kötelezi el magát. (5) Az európai modell lényege éppen abban áll, hogy mind a vallásos, mind a nem vallásos meggyőződés iránt toleranciát kell tanúsítani. (6) Az Alaptörvényben foglalt keresztény utalások egyrészt Magyarország nemzeti jelképe (Himnusz), valamint az európai keresztény hagyományokra történő utalás formájában merülnek fel. (7) Ezekben a kérdésekben az Európai Unió nem képvisel határozott álláspontot, sőt, úgy gondolja, hogy az e kérdések leghelyesebb rendezéséről szóló döntést minden országnak magának kell meghoznia. Magyarország tehát szabadon eldöntheti, hogy milyen formában kívánja az alkotmányában szerepeltetni a vallási utalásokat.²⁰

A könyv szerzőit az írás felvezetőjében megdicsérem bátorságukért, hogy az alkotmányjogi álláspontjukat elméleti állításokkal is alá kívánták támasztani. A vállalkozó kedv valóban dicséretre méltó, az eredmény azonban komoly és alapvető megalapozási problémákat mutat. Emiatt visszatekintve elmerenghetünk, hogy vajon hol húzódnak a határ a teoretikus bátorsága és vakmerősége között.

Néhány olyan alapvető problémát emelnék csak ki, amely bármilyen, az Alaptörvénnyel összefüggő esetleges jövőbeli vitát sikertelenné tehet. (1) Az állam semlegességének az elutasításából még nem következik szükségszerűen egy keresztény perfekcionizmus igazolhatósága. Azzal, hogy ezt magától értetődőnek veszik, viszonylagosítják a különbséget egy politikai filozófiai nézőpont és egy átfogó világnézet között, és azt a hatást keltik, mintha a szerzők nem érzékelnék a különbséget a politikatudomány és a vallás kérdésfelvetései között. Pedig bizonyára tisztában vannak vele, hogy Rawls politikai filozófiája és Kálvin nézetei között nem az a legfőbb különbség, hogy az egyik az anglikán egyházközösség híve, a másik pedig nem, hanem az, hogy az egyik a hosszú távú politikai együttműködés feltételeiről az ésszerű pluralizmus feltételei között gondolkodik; míg egy átfogó, térítő vallásos világnézet nem, mert az minden más világnézetre riválisként tekint. A semlegesség elve nem a vallástalanok számára nyújt előnyt, hanem azok számára, akiket nem zavar a pluralizmus ténye. Ezt lehet sérelmezni, de akkor máshogy kell feltenni a kérdést, és nem utolsósorban ki kellene fejteni ennek valamiféle politikai filozófiai megalapozását – vagy legalább utalni kellene ilyenre –, amely erről másképp vélekedik. Ebben az esetben erről kibontakozhatna valami érdemi vita, és akár készülhetnének már a viszontkérdésre is: Van-e olyan igazoló elve a pluralizmus – a befolyásos térítő egyházak érdekeinek megfelelő – korlátozásának, amely általános elismerésre tarthat igényt?

(2) Amikor a szerzők a legitimitás problémájáról értekeznek, látványosan figyelmen kívül hagyják annak normatív dimenzióját. A legitimitás normatív dimenziója azt vizsgálja, hogy az alkotmányos rend megfelel-e az igazságos és elismerésre méltó állam alkotmányos elveinek. Az ellenzéki pártok elutasító magatartása, az Alaptörvény elleni tüntetések, a Velencei Bizottság jelentései és a Bizottságnak küldött nyilvános baráti levelek az alkotmányosság normatív elveihez mérték az Alaptörvényt és sarkalatos törvényeit. Valóban az lenne a szerzők álláspontja, hogy egy alkotmány normatív legitimitásának nincs jogi jelentősége?

(3) A legitimitás értelmezése szorosan kapcsolódik ahhoz, ahogyan a szerzők az alkotmánnyal összefüggésben a politika és a jog viszonyát értik. Az alkotmányok stabilitásának problémája a kortárs társadalomelméletek és a politikai szociológia számára nagyon fontos kérdést jelent. De az alkotmány empirikus legitimitásfeltételeinek a vizsgálata olyan tényezőkre vonatkozik, amelyet egy, a jogászai nézőpontból értelmezett alkotmány nem tud garantálni. Azokra a tényezőkre, amelyek elősegíthetik azt, hogy az alkotmány képes legyen egy stabil politikai közösséget létrehozni, nagyon fontos ráirányítani a figyelmet a jogászai diskurzus keretei között. Mindazonáltal látni kell, hogy ezeknek a tényezőknek egy nagyon lényeges elemét képezi az is, hogy az alkotmány elvei és szabályai mennyire alkalmasak arra, hogy a politikai közösség egésze számára elfogadhatóak legyenek. Jogászai nézőpontból inkább annak van jelentősége, hogy mikor mondhatjuk azt, hogy az alkotmány által megalapozott jogrend kötelezettséget teremtő igényei problematikusak.²¹ A jog kötelezettségteremtő erejének alapjai politikai filozófiai elveken nyugszanak, a politikai erkölcs egyfajta felfogása jelenti az alkotmányos jogrend alapját. Amikor vitatjuk egy hivatali eljárást, vagy elfogadhatatlannak tartunk egy törvényjavaslatot, vagy nem értünk egyet az alkotmánybírók döntésével, akkor ezen egyet nem értések mögött az húzódik meg, hogy a jogi normák és gyakorlatok nem jelenítik meg hitelesen azokat az elveket, amelyek az alkotmányos rend igazolhatóságát és legitím kötelezettségteremtő erejét biztosíthatják. Az nem vitás, hogy minden politikai közösségben vannak olyanok, akik csupán kényszerrendnek tartják az alkotmányos rendszert, mert az számukra elfogadhatatlan elveken nyugszik. Bizony, az alkotmányos rend stabilitásának szempontjából meghatározó jelentősége van annak, hogy a politikai közösség tagjai miképpen viszonyulnak az alkotmányhoz, azonosulnak-e az alkotmányban foglalt elvekkkel. Nem mindegy tehát, hogy hányan vannak azok, akik az alkotmányra mint az önkényes rend forrására tekintenek. De egy, az alkotmány legitimitásáról szóló, képviselhető empirikus felfogásnak is tekintettel kell lennie arra, hogy az alkotmány normatív igényeinek vitatható morális alapjai vannak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne tudnánk ésszerűen elfogadható tényállításokat tenni arról, hogy egy alkotmány a politikai közösség tagjai számára elfogadható igazoló elveket tartalmaz: olyan elveket, amelyek alkalmasak lehetnek arra, hogy a politikai közösség tagjai közötti szolidaritás kötelekeit hitelesen megjelenítsék. Éppen ezért, mert az alkotmány normatív alapjai vitatottak, lehet jelentősége azoknak a tényállításoknak,

amelyek az alkotmány legitimitásával vannak összefüggésben. Bódig Máttyás például három olyan tényezőt emel ki, amelyek alkalmasak lehetnek az alkotmány legitimitásának politikai felfogástól független megítélésére.²² (1) Amennyiben az alkotmány által létrehozott intézmények képesek arra, hogy tartósan, békés keretek között, elnyomás nélkül összefogják a közösséget; (2) ha léteznek olyan általános elismert legitímáló eljárások, amelyek széles elfogadottságú felhatalmazást biztosítanak, (3) ha az alkotmány nem áll delegitímáló kritikák keresztútjében, akkor ezen tények alapján ésszerűen feltételezhetjük, hogy az alkotmány a politikai kötelezettség forrása. Ez alapján a teszt alapján az Alaptörvény legitimitása mindenki számára hozzáférhető *empirikus* érvekkel is megkérdőjelezhető, hiszen a nemrég elfogadott választási eljárásról szóló törvény felhatalmazó erejét erősen vitatják az ellenzéki pártok, ahogyan azt is bajosan lehet elhallgatni, hogy az Alaptörvény meglehetősen erőteljes delegitímáló kritikák célpontja. A könyv egyik legnagyobb fogyatékosága, hogy különösen az utóbbi körülményt teljesen figyelmen kívül hagyja.

(4) A fenti kérdések iránti érzéketlenség következménye, hogy a szerzők az Alaptörvény új normatív igényeinek nem tulajdonítanak a súlyának megfelelő jelentőséget az alkotmányfelfogásukban. Egyfelől, a legitimitás kizárólag szociológiai nézőpontú felfogása – összekapcsolva az alkotmányozó korlátlan normatív hatalmával – az erőszakon kívül semmit nem tud kínálni az alkotmányos alapelvek kritikáinak. Mégpedig azért nem, mert az alkotmány ezen felfogása nem vesz tudomást az alkotmányos elvek vitathatóságáról. Másfelől pedig a szerzőknek van egy sommás véleményük arról, hogy az Alaptörvény elvei az európai alkotmányossággal, valamint a demokrácia és a jogállam elveivel összeegyeztethetők, de az ennek alátámasztására szolgáló érveket – valószínűleg azért, mivel módszertani felfogásukban ezeknek nincs különösebb jelentősége – nem részletezik. Annak a problémának a forrása, ahogyan a szerzők az igazolási kérdéseket kezelik, véleményem szerint abban a szerzők által is osztott felfogásban keresendő, amely szerint az állam nemzetközi értelemben vett cselekvőképessége, külső szuverenitása, függetlensége azt is magában foglalja, hogy az állam (az alkotmányozó) a politikai közösséget összetartó elvek készletét az önkény szabadságát is magában foglaló teljes szabadságban válassza ki. Ez azonban félreértés. A függetlenség, az államszuverenitás a politikai közösség azon igényét jelenti, hogy a politikai közösség létfeltételeinek az alakítására hatást tudjon gyakorolni.²³ A nemzetállamok korszakában ez egy kizárólagos igény formájában fogalmazódott

meg, a globalizáció körülményei között azonban ez a kizárólagosság tarthatatlanná vált. Ma már sokak számára világos, hogy az állampolgárok jólétének és biztonságának a feltételeit egy nemzetállam keretei között már nem lehet garantálni. Az egyre szorosabb európai együttműködésnek is ez az egyik legfőbb értelme. De fontos látni, hogy az állam függetlenségigénye és az alkotmány igazolási feltételei között nincs szükségszerű kapcsolat. Azt a kérdést, hogy az állam képes-e alakítani és befolyásolni az állampolgárai életfeltételeit, nem szabad összekeverni azzal, hogy az állam képes-e a közhatalmat igazolható módon gyakorolni. Az állam függetlenségigénye nem vihető át problémamentesen az alkotmányozás függetlenségére. (Az, hogy valamit az európai normák nem zárnak ki, abból még egyáltalán nem következik, hogy az a valami igazolható is.) Az alkotmányozás persze nem azért nem független, mert annak elveit más hegemon államok vagy egy nemzetközi közösség akarja befolyásolni. Amennyiben az alkotmányozó igényt tart a normatív elismerésre, akkor az alkotmányozást nem lehet a hosszú távú együttműködés politikai erkölcsi elveitől függetleníteni. A népszuverenitás elve, a joguralom és a demokrácia eszméje korlátozzák az alkotmányozó hatalom lehetőségeit. Ha ezt nem látjuk be, elképzelhetetlen az ésszerű vita az Alaptörvény barátai és kritikusai között.

JEGYZETEK

1. CSINK Lóránt – FRÖHLICH Johanna: *Egy alkotmány margójára*. Budapest: Gondolat, 2012.
2. PETRÉTEI József: *Az alkotmányos demokrácia alapintézményei*. Pécs: Dialóg Campus, 2009.
3. SÓLYOM Péter: Milyen államelméletre van szüksége az alkotmányjognak? *Fundamentum*, 2011/2, 119–124.
4. „[N]em tartjuk célravezetőnek és helytállónak sem azokat a nézeteket, amelyek a demokratikus jogállam, az alapjogok vagy az emberi jogok fejlődését mint egyirányú utcát szemlélik. Ilyen tekintetben a védelem egyszer elért szintjét megváltoztathatatlanak tekinteni egyenlő az átfogó reformokról való lemondással és ezzel együtt a körülöttünk lévő valóság figyelmen kívül hagyásával.[...] A jogállami fejlődésben hátramenetnek valóban nincs helye, irányváltásnak azonban indokolt esetben igen.” CSINK – FRÖHLICH, 31.
5. „Húsz évvel később azonban, amikor gazdasági és politikai válságok rázták meg a hazai és a nemzetközi közéletet, ismét nagyobb súllyal esett latba a közösség szerepe. Erre tekintettel az Alaptörvény kialakításakor az alkotmányozó sokkal inkább érezte közel magához a társadal-

mi szolidaritás elvét, mint az individualizmusét.” CSINK – FRÖHLICH, 108.

6. „Az alkotmány alapvető feladata, hogy a keretei között élő közösségek szempontjából létrehozza és fenntartsa a társadalmi kohéziót, a politikai egységet, illetve kialakítsa és védelmezze a jogrendet. Kiemelkedő érdek fűződik az egység kialakításához és fenntartásához, amelynek egyik sarokköve az alkotmányos szervek együttműködése, a szervezetek és a hozzájuk tartozó eljárások, amelyek egymáshoz rendelése váltja ki az egységes állami működést.” CSINK – FRÖHLICH, 28–29.
7. „Az alkotmány feladatai közt említettük, hogy annak minél erősebb egységet kell megjelenítenie, illetve szimbolizálnia. Ezzel összefügg az a tulajdonsága – már amennyiben sikerül e feladatnak eleget tennie –, hogy a politikai közösség konszenzusát tükrözi. A feladat és a tulajdonság között azért is rendkívül nehéz különbséget tenni, mert az alkotmányok jelentős öngerjesztő funkcióval rendelkeznek, vagyis azáltal, hogy az érték megjelenítés jó arányérzékkel is párosul, az alkotmány nem csupán deklarál, hanem teremthet is. Ahhoz azonban, hogy az alkotmányokban megjelenő akár vallási, akár kulturális vagy más értékekre való utalás egyrészt valóban a közösség konszenzusát tükrözze és a kohéziót növelő funkciójának is eleget tegyen, az arányérzéknek párosulnia kell a kifinomult szövevezéssel. Minél absztraktabb, elvontabb megfogalmazásban ölt testet valamely vallásra, vagy a természetfelettre való utalás, annál nagyobb az esély a szélesebb konszenzus elnyerésére.” CSINK – FRÖHLICH, 115.
8. E határozott perfekcionizmus közelebb viszi az Alaptörvényt a 1949. évi XX. törvényhez, mint amennyire deklarált önértelmezéseiben erre reflektál. Ez a perfekcionista irány semmilyen összefüggésben nem tekinthető a 89-es alkotmány korrekciójának, teljesen más alapokra építkezik, amaz ugyanis éppen a kommunista perfekcionizmus elutasításán alapult.
9. „Véleményünk szerint az alkotmány fogalmához szétválaszthatatlanul hozzátartozik a társadalmi-politikai valóság. Eszerint az alkotmányt nem lehet légüres térben szemlélni, hanem csak azzal a társadalmi-politikai-kulturális közeggel együtt, amelyik azt alkalmazza és alakítja. Éppen ezért lehetséges az, hogy ugyanaz az alkotmányoszöveg a társadalmi körülmények változása miatt mást és mást jelenthet az egyes korszakokban.[...] Az alkotmány és a társadalom tehát folyamatos kölcsönhatásban vannak egymással: egyrészt az alkotmány rendeltetése, hogy formálja a társadalmat és meghatározza a politikai hatalom kereteit, másrészt viszont e tényezők hatással vannak az alkotmány jelentésére.” CSINK – FRÖHLICH, 16–17.
10. CSINK – FRÖHLICH, 17. Lásd még: „Az alkotmány egységet biztosító funkciója talán az egyetlen, amit az alkotmány nem »hatalmi szóval«, nem normatív erejének segít-

ségével ér el, hanem »meggyőzéssel«. Ez a meggyőző erő – vagy annak hiánya – talán legelősebben akkor érvényesül, ha az alkotmány az adott közösség nyelvén beszél, vagyis olyan értékeket, elveket tartalmaz, amelyet a közösség a sajátjaként tud elfogadni. [...] Az alkotmány meggyőző ereje nagyban függ attól, hogy az alkotmány mennyire képes valós konszenzust tükrözni, illetve teremteni.»

CSINK – FRÖHLICH, 29.

11. CSINK – FRÖHLICH, 33.

12. CSINK – FRÖHLICH, 38.

13. A legitimáció normatív és szociológiai fogalmának megkülönböztetését GYÖRFI Tamás nyomán használom: Lásd GYÖRFI Tamás fórum hozzászólását az Alkotmányozás kérdéséhez, *Fundamentum* 2011/1, 53.

14. CSINK – FRÖHLICH, 41.

15. CSINK – FRÖHLICH, 41.

16. Értelmezésem szerint az alkotmányozó is tisztában van azzal, hogy az alkotmánypolitikai célkitűzések sikeressége nem merülhet ki az alkotmányértelmezésben, társadalompolitikai eszközökkel kell ezeket a valóságba átvinni. Az egyházakkal való alkotmányos erejű együttműködés itt nyeri el értelmét. A történelmi egyházak térhódítása az oktatásban (a közoktatás- és felsőoktatás-politika területén egyaránt), a civil társadalom tereinek tudatos szűkítésében (egyesületekre és civil szervezetekre vonatkozó új szabályok), és ezeknek a folyamatoknak a meghosszabbításai a kultúrpolitikában (a „Makovecz-akadémia” hódítása még csak most kezdődik) az új keresztény alapokon álló alkotmányos rend stabilizálását szolgáló társadalompolitikának az elemei.

17. CSINK – FRÖHLICH, 52.

18. CSINK – FRÖHLICH, 53.

19. A szerzők az Alaptörvény felülvizsgálatával kapcsolatban nem teljesen világosak. Egyfelől azt írják, hogy „a döntő kérdés tehát az, hogy mi az »alkotmány«, amelyet az alkotmánybíróságnak védenie kell, és nem pedig az, hogy az Alkotmánybíróság rendelkezhet-e ilyen hatáskörrel.” (60–61.) S egyébként egyetértőleg idézik Learned Hand bírót: „*ahol a társadalom olyan töredezett, hogy a mértéktartás szellemiségét elfeledte, azt egy bíróság nem mentheti meg; egy társadalomban, ahol azzal játszzák ki a felelősséget e szellemiség táplálásáért, hogy azt a bíróságokra bízzák, ott ez a szellemiség végleg eltűnik.*” (62.) S egyébként is a jogállam egy felfogása mellett kötelezték magukat, amely szerint „*A jogállam, mint a jog uralma ebben a szemléletben sem jelenti azt, hogy a jog lenne az egyetlen magatartási szabály. Természetesen nincs akadálya annak, hogy a jogalanyok a jog ellenére más elvekhez, értékekhez igazítsák magatartásukat: jogállamban is fontos szerepe lehet az illemnek, erkölcsi és vallási szabályoknak stb. Azt viszont jelenti a jogállam, hogy más, jogon kívüli szempontok (célszerűség, méltányosság, gazdaságosság) a jogalkalmazás során akkor vehetők figyelembe, ha ezt a tételes jog előírja.*” (85.)

20. CSINK – FRÖHLICH, 118–120.

21. Az alábbi érvelés Bódig Mátyás gondolatmenetét követi. Lásd: BÓDIG Mátyás: *Jogelmélet és gyakorlati filozófia*. Miskolc, Prudentia Iuris, 2004, 561–567.

22. BÓDIG Mátyás: *Jogelmélet és gyakorlati filozófia*, 567.

23. Lásd erről: Jürgen HABERMAS: *Esszé az európai alkotmányról*. Budapest: Atlantisz, 2012, 50–56.